

z 1780 r., kolejne wersje Landrechtu, wreszcie nauki młodego Savigny'ego o metodach wykładni intencje, przyświecające z jednej strony monarchom, a z drugiej — oświeconym kodyfikatorom przy wprowadzaniu zasady związania sędziego ustawą i ścisłych rygorów w zakresie sposobów interpretacji. Z kolei G. Landwehr poddał drobiazgowej analizie przypisy pierwszego Dodatku do Landrechtu z roku 1803, by na tej podstawie dać rekonstrukcję zarówno wszystkich uregulowań prawnych w pierwszych latach obowiązywania ALR, jak i kierunków orzecznictwa sądowego, które znalazły swe odbicie we wspomnianej nowelizacji. Dwie kolejne rozprawy dotyczą ustawodawstwa karnego Prus postfryderycjańskich; W. Schmid zajął się okolicznościami powstania rozporządzenia z 1799 r. o kradzieżach (i ordynacji z tego samego roku regulującej postępowanie w tych sprawach) i ich treścią, głównie od strony katalogu kar, wykazującego istotne modyfikacje w stosunku do systemu kar w Landrechcie. J. Regge — dzięki dostępowi do materiałów archiwalnych z Merseburga — zajął się pomijanym na ogół w literaturze prawnokarnej planem Fryderyka Wilhelma III generalnej reformy prawa karnego, czego wyrazem był projekt „powszechnego prawa kryminalnego dla państw pruskich”, a który tylko w swej części pierwszej — proceduralnej — stał się prawem obowiązującym. W załączeniu autor zamieścił tekst projektu kodeksu karnego materialnego z 1804/1805, który dotąd nie był publikowany. Trzecią grupę rozpraw pt. *Nauka prawa* rozpoczyna również rozprawa z historii prawa karnego, *Hauptdaten der preussischen Strafrechtsgeschichte 1786-1806* pióra W. Naucke; autor zajął się tymi etapami w rozwoju ustawodawstwa karnego po wejściu w życie Landrechtu, które świadczyły, że prawo karne tego okresu stało się sprawnym instrumentem bieżących potrzeb politycznych i celowości polityki kryminalnej postfryderycjańskich Prus. Hiszpański badacz Pablo Salvador Coderch w artykule *Die logische Auslegung* podjął niektóre kwestie wykładni Landrechtu, zwłaszcza w świetle poglądów J. G. Schlossera, C. G. Svareza i F. v. Savigny'ego nt. reguł interpretacji. J. Schröder w rozprawie nt. fakultetów prawnych w Prusach postfryderycjańskich zajął się szczegółowo stanem studiów prawniczych, profesurą, liczbą studentów, programem studiów itp. uniwersytetu w Halle i przyczynami upadku jego znaczenia w porównaniu z czołowym ówczesnie uniwersytetem w Getyndze. W części zatytułowanej *Polityka prawa*, W. Schubert przedstawił problemy reglamentacji państwowej i opieki społecznej w pruskim ustawodawstwie górniczym u schyłku XVIII w.; Rainer Polley zajął się wprowadzanymi w czasach postfryderycjańskich prawnymi ramami dla instytucji *Immediatsuppliken*, tj. możliwości zwracania się bezpośrednio do króla — z pominięciem władz sądowych i administracyjnych — z prośbą o sprawiedliwość; G. Roellecke przedstawił sylwetkę Juliusa v. Massowa, pruskiego „ministra wyznań” w czasach Fryderyka Wilhelma II, zwolennika postępowej polityki oświatowej zaangażowanego w dzieło reform szkolnictwa, a H.-J. Hecker podjął problematykę polityki Prus wobec Kościoła katolickiego w latach 1786-1806.

KATARZYNA SÓJKA-ZIELIŃSKA (Warszawa)

Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, Dritter Band: *Das 19. Jahrhundert*. Vierter Teilband: *Die nordischen Länder*. Veröffentlichung des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte, hrg. v. H. Coing, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung München 1987, ss. XXII+681; Fünfter Teilband: *Südosteuropa*, München 1988, ss. XXII+566.

W odróżnieniu od przyjętego w poprzednich księgach tomu III, obejmującego dzieje źródeł i literatury europejskiego prawa prywatnego XIX w., układu rzeczowego materii (por. omówienie w CPH, t. XXXVI, 1984, z. 1), w księgach 4 i 5 redaktorzy wydawnictwa przyjęli układ terytorialny; księga czwarta objęła historię źródeł i literatury wszystkich dziedzin prawa prywatnego w krajach skandynawskich, a księga piąta — w krajach południowo-wschodniej Europy. Potrzebę wyodrębnienia tych regionów Europy uzasadniał H. Coing w przedmowach do obu ksiąg istnieniem znacznych odmienności w rozwoju prawnym wspomnianych terytoriów w porównaniu z innymi krajami kontynentu europejskiego.

Księgę 4, zawierającą dzieje źródeł i literatury prawa prywatnego XIX w. w krajach skandynawskich, otwiera wprowadzenie ogólnie profesora uniwersytetu w Kopenhadze, Ditleva Tamma; znajdujemy w nim wyjaśnienie okoliczności, które sprawiają, że Skandynawia jest traktowana nie tylko w nauce historycznoprawnej, ale i we współczesnej komparatystyce jako wyodrębniony obszar kultury prawnej, choć w dużym stopniu kraje nordyckie przynależą do kręgu tradycji prawnych całego kontynentu europejskiego. Korzenie tej odrębności sięgały średniowiecza, a wynikały przede wszystkim ze słabszego, niż gdzie indziej, oddziaływania na te tereny obu praw uniwersalnych, tj. rzymskiego i kanonicznego. Przez całe wieki życie prawne krajów skandynawskich opierało się tylko na tradycjach rodzimych, rozwijało się w pewnej izolacji od ogólnoeuropejskich nurtów prawnych. Dopiero u schyłku XVII w. zaczęły się rysować nowe tendencje w tej mierze, kiedy to owocem nowych aspiracji monarchów absolutnych w dziedzinie ustawodawstwa stały się wielkie kodyfikacje prawa: kodeks Krystyna V w Danii (1683), jego norweska adaptacja (Norske Lov) z 1687 r., oraz kodeks szwedzki (Sveriges Rikes Lag) z 1734 r. Wprawdzie pod względem treści kodyfikacje te wyrażały bardziej idee ujednolicenia prawa dotychczasowego niż jego reformy, ale pod ich rządami orzecznictwo sądowe sięgać zaczęło — w braku odpowiednich uregulowań kodeksowych — do rozwiązań rzymsko-niemieckiego *usus modernus* i do prawa natury. Od tych czasów datował się coraz wyraźniejszy podział na dwie grupy prawne: zachodnioskandynawską, obejmującą Danię, Norwegię i Islandię, gdzie podstawą systemu prawnego był kodeks duński i jego norweska przeróbka, oraz wschodnioskandynawską (Szwecja z Finlandią), rozwijającą się na podstawie kodyfikacji szwedzkiej. Ta konfiguracja prawna utrzymała się nawet w wieku XIX, mimo ważnych zmian w układach politycznych, takich jak zerwanie unii Danii z Norwegią, wejście tej ostatniej w unię personalną ze Szwecją czy też zmiany statusu państwowego Finlandii. W wieku XIX utrzymała się odrębność rozwoju prawnego krajów nordyckich w dziedzinie prawa prywatnego. Wyrażała się ona — *grosso modo* — brakiem kodyfikacji. Ujawnione w dobie napoleońskiej dążenia kodyfikacyjne nie wyszły poza fazę projektów. Pewne efekty idei kodyfikacyjnej były do odnotowania tylko w prawie karnym i procedurze karnej (a w procedurze cywilnej dopiero w wieku XX), podczas gdy różne dziedziny prawa prywatnego materialnego były w ciągu ubiegłego stulecia w szerokim zakresie regulowane ustawodawstwem szczególnym. Natomiast w drugiej połowie XIX w. doszły do głosu tendencje do ujednolicenia przepisów prywatnoprawnych między poszczególnymi krajami nordyckiego obszaru prawnego. Rozpoczęta w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku regularna współpraca ustawodawcza między prawnikami tych krajów przyniosła pewne efekty w postaci ujednolicenia regulacji prawnej niektórych instytucji prawa prywatnego, zwłaszcza w dziedzinie obrotu handlowego.

W omawianej księdze znalazło się pięć opracowań krajowych. Opracowanie dotyczące Danii wyszło spod pióra pani Inger Dübeck, docenta uniwersytetu w Kopenhadze (ustawodawstwo) i D. Tamma (nauka i nauczanie prawa, orzecznictwo wraz z organizacją sądownictwa cywilnego). Autorem opracowania dotyczącego Szwecji był sędzia N. Regner ze Sztokholmu, a po jego śmierci ukończył je J. Hisch-

feldt. Część odnoszącą się do Norwegii opracował profesor uniwersytetu w Oslo G. Sandvik przy współudziale grona pracowników instytutu prawa prywatnego na tamtejszym fakultecie prawa. Część dotyczącą Finlandii napisał em. profesor uniwersytetu w Helsinkach, B. Godenhjelm, a rozdział o Islandii — I. Dübeck. Zgodnie z przyjętym przez redaktorów *Handbuch der Quellen* założeniem, w każdym z opracowań krajowych znalazło się omówienie dziewiętnastowiecznych źródeł całego prawa prywatnego i dziedzin zeń wyodrębnionych, jak prawo pracy, gospodarcze, przemysłowe, prawo na dobrach niematerialnych itp. oraz postępowania cywilnego, a także rozwoju nauki i nauczania prawa, wreszcie orzecznictwa sądowego.

Wydana w roku 1988 księga piąta tomu III obejmuje dzieje źródeł i literatury prawa prywatnego krajów południowo-wschodniej Europy. Wyodrębnienie — w osobnym wolumenie — tego regionu geograficznego było również i tu uzasadnione występowaniem specyficznych cech w rozwoju prawnym tych terytoriów, odmiennosciami tradycji prawnej, kształtującej się i pozostającej przez długie wieki w kręgu oddziaływań prawa bizantyjskiego oraz prawodawstwa Kościoła wschodniego, a od czasów późnego średniowiecza — również prawa osmańskiego. Natomiast przyjęto nieco inne ramy chronologiczne; ponieważ w poprzednich tomach omawianej edycji obszar prawny południowowschodniej Europy nie był na ogół uwzględniony, obecnie postanowiono tę lukę wypełnić. Stąd też zarówno ogólne wprowadzenie, jak i poszczególne opracowania krajowe nie ograniczają się do prezentacji źródeł i literatury prawa prywatnego XIX w., ale poprzedzone są obszernymi — sięgającymi średniowiecza — kursami historycznymi.

W części wprowadzającej (napisanej w języku francuskim) Valentin Al. Georgescu zarysował z dużą erudycją i szerokim spojrzeniem główne linie rozwoju prawnego terytoriów południowo-wschodniej Europy od wieku XIV aż po czasy I wojny światowej. Posługując się różnymi technikami badawczymi prawoznawstwa porównawczego i pojęciami wypracowanymi w komparatystyce prawniczej, autor starał się wydobyć z gąszczu występujących w tym regionie Europy i krzyżujących się nurtów prawnych, z owej mozaiki wątków bizantyjskich, tureckich, wreszcie zachodnio- i wschodnioeuropejskich, pewne wspólne lub paralelne linie w rozwoju prawa, a obok tego — ukazywać te elementy rozwoju prawnego, które były zdeterminowane istnieniem partykularyzmów etnicznych, narodowych, regionalnych i in.

W księdze V znalazły się cztery opracowania krajowe. Część dotyczącą Rumunii, pióra wspomnianego wyżej V. A. Georgescu, zawiera obszerny wywód historyczny o źródłach powstawania prawa od XIV do końca XVIII w. i o ważniejszych pomnikach prawnych tej epoki na tle rozwoju struktur polityczno-społecznych Mołdawii, Wołoszczyzny i Transylwanii oraz nieco węższy objętościowo rozdział o dziejach narodowego ruchu kodyfikacyjnego rumuńskiego w XIX w., którego owocem był wzorowany na *code civil* kodeks cywilny z 1865 r. (dzięki któremu Rumunia znalazła się w kręgu łacińskiej kultury prawnej), kodeks procedury cywilnej (1865) i kodeks handlowy (1887).

Dzieje źródeł prawa prywatnego Bułgarii, autorstwa nieżyjącego już wybitnego romanisty z Sofii, M. Andreeva i F. Milkovej, zostały ujęte w kilku przedziałach czasowych: w okresie średniowiecza bułgarskiego do roku 1396, w czasach panowania tureckiego do roku 1839, oraz — już znacznie obszerniej — w okresie reform państwa ottomańskiego dokonywanych pod wpływem wzorów zachodnioeuropejskich, wreszcie w okresie po utworzeniu niepodległego państwa bułgarskiego do I wojny światowej, kiedy to prawo prywatne i postępowanie cywilne kształtowane były pod wpływami różnych kodyfikacji europejskich, jak kodeksu cywilnego włoskiego, kodeksu handlowego węgierskiego, procedury cywilnej rosyjskiej z 1864 r. i in.

Znany historyk prawa z Lubliany, Sergij Vilfan, przedstawił w swym opracowaniu krajowym skomplikowaną, mozaikę źródeł prawa terytoriów dzisiejszej Jugosławii i ich historyczny zarys od wczesnego średniowiecza do czasów napoleońskich, otwierających nowy etap rozwoju prawa tego regionu, a następnie, w zasadniczej części opracowania — dzieje źródeł prawa prywatnego, sądownictwa cywilnego wraz z procedurą, nauki i nauczania prawa od początku XIX w. do końca I wojny światowej. Autor ukazuje tu, jak wśród zróżnicowania nurtów prawnych, historycznie wyznaczonego dominacją systemów politycznoprawnych trzech potęg: weneckiej, tureckiej i habsburskiej, a utrwalonego odrębnościami losów politycznych poszczególnych krajów, dochodziły do głosu w wieku XIX ogólnejsze tendencje do ograniczania praw zwyczajowych na rzecz prawa stanowionego, a także do unifikacji prawa prywatnego i jego demokratyzacji.

Część dotycząca Grecji autorstwa Panagiótisa J. Zeposa (a przygotowana do druku przez M. Tourtoglou) zawiera krótkie historyczne wprowadzenie nt. źródeł prawa u schyłku epoki bizantyjskiej z najważniejszymi pomnikami prawa XIV w., jakim był *Hexabiblos* i „*Syntagma*” Blastaresa, które były w użyciu również w czasach panowania tureckiego (1453–1821), a następnie zarys systemu źródeł prawa prywatnego w Grecji niepodległej, który kształtował się — przy utrzymaniu mocy obowiązującej prawa grecko-bizantyjskiego z *Hexabiblos* na czele — pod silnymi wpływami francuskimi (repcja kodeksu handlowego napoleońskiego w roku 1835, kodeks cywilny joński z 1841 r.), potem niemieckiej szkoły historycznej i pandektystyki (inspirowała ona projekty kodyfikacji cywilnej z 1857 i 1874 r., czego uwieńczeniem był ogólnogrecki kodeks cywilny z 1940 r.), a również kodeksu saskiego i włoskiego (ich wpływ zaznaczył się w kodyfikacji cywilnej wyspy Samos z 1899 r.). W tej części znajdujemy także interesujące dane o nauce i nauczaniu prawa oraz orzecznictwie cywilnym w XIX w.

KATARZYNA SÓJKA-ZIELIŃSKA (Warszawa)

Konstytucja USA 1787–1987. Historia i współczesność, pod red. Jerzego Wróblewskiego, PWN, Warszawa 1987, ss. 368.

W serii „Doktryny polityczno-prawne USA” ukazała się kolejna interesująca pozycja, poświęcona tym razem amerykańskiej konstytucji. Jest ona rezultatem badań zespołu historyków, prawników i politologów. Zaletą tego typu prac zbiorowych bywa kompleksowość spojrzenia i możliwość zastosowania metodologii różnych dyscyplin naukowych. Wadą zaś może być nakładanie się tematyki i wiele powtórzeń. Tak jest i w tym przypadku. We wprowadzeniu redaktor całej serii — J. Wróblewski — zauważył, że „niniejszy tom jest zbiorem studiów, z których każde przedstawia punkt widzenia jego autora. Dlatego też niektóre wątki powracają, wiele informacji powtarza się”, ale — jak dodał na usprawiedliwienie — „wyeliminowanie wspólnych elementów z poszczególnych studiów przez wzajemne odesłania naruszyłoby ich indywidualność” (s. 8). Jest to jednak argument mało przekonujący. Po pierwsze nie ma koniecznego związku między indywidualnością autorów i ich opracowań a np. dokładnym omawianiem składu społeczno-zawodowego delegatów na Konwencję Konstytucyjną. Po drugie każda książka powinna być źródłem wiedzy dla czytelników, a nie tylko popisem erudycji i „indywidualizmu” jej twórcy(ów). A zbyt częste i obszerne powtórzenia są dla odbiorcy nużące. Rodzą poza tym przypuszczenie, że cały zbiór jest rezultatem raczej przypadkowego